

A Manchester College és Oxford.¹

Ez a két név egy félszázaddal ezelőtt került egymás mellé. Azelőtt olyan ellenlábás két fogalom volt ez az emberek tudatában, mint a zenit és a nadir, és még azt sem lehetett megkülönböztetni, hogy melyik a zenit és melyik a nadir. A Manchester College akkor még Manchester New College nevet viselt, és a legnagyobb városban, Londonban volt, az emberi társadalom lüktető életének legnagyobbik gócpontjában, s ott a szabad vallásos gondolkozásnak, az elfogulatlan, előítéletektől mentes világfelfogásnak volt a zászlóvivője a legnagyobb unitárius gondolkozónak, *Dr. Martineau Jakab*-nak a vezetése alatt, aki akkor az «*Erkölcsei Elmélet Tipusai*»-ról és *avallásban a tekintély helyéről* gondolkozott, amikről nyugalomba menése után ki is adta két legnagyobb művét éppen az oxfordi egyetemnek a nyomdájában, ahol azelőtt unitárius mű nem jelenhetett meg. Oxford pedig az akkori idők Magyar Athénének nevezett kis városához Kolozsvárhoz hasonló nagyságú városban a skolászlíkus bölcsészeti gondolkozásnak, az anglikánus orthodoxiának, a tradíciókhoz való ragaszkodásnak és a tekintélyek abszolútizmusának volt a letéteményese, és a klasszikus műveltségnek és életideálnak legnagyobb tekintélyű virágos kertje.

Az elmúlt század második felének hajnalodásakor, amikor az abszolútizmus egész Európában helyet engedett a liberálizmusnak, a zenit és a nadir is közelebb jutottak egymáshoz. A hit és a tudás, a teológia és a kijelentés, a középkor és az újkor között fennállott szakadék között megindult a hidépítés munkája. Oxford 1868-ban a maga évszázados kollégiumai mellé egy új intézményt is alapított, amely már nem kívánta meg a maga tagjaitól, hogy hitükről esküt tegyenek és az anglikánus egyház harminckilenc hitcikkelyét elfogadják. Így az ortodox egyetem falai megnyíltak a többi protestáns felekezet fiai számára is.

¹ Felolvasás az Unitárius Teológiai Akadémia 1935 június 23-án tartott évvizsga ünnepélyén.

Áthidalása a nagy szakadéknak nem volt könnyű munka. De a szükség, a meggyőződés és megfontolás végül is győzött, és a középkori Oxford helyet engedett az ujkori szellem fuvallatának. Az azelőtt csaknem szerzetesi életet élt egyetemi tanulók és tanárok átalakultak a modern élet harcosaivá, az ujkori eszmék terjesztőivé, és az ifjusági sportok versenyeinek bajnokaivá. Az elfogultság nem szűnt meg teljesen, mert az angol szellem még ma is tulkonzervatív; de az oxfordi egyetem uj virágzásnak indult, a tanulók száma az addiginak kétszeresére emelkedett, s a város az egész angol társadalom érdeklődésének központjává lett.

1886-ban a tekintélyes presbiteriánus vagy, a mi nyelvünkön mondvá, a református egyház egy uj kollégiumot alapított Oxfordon, és az unitáriusok Manchester New College-ja is 1889-ben Londonból oda ment át. Igazgatója ekkor már *Dr. Drummond Jakab* volt, akinek emlékéért születésének századik évfordulóján ez évben az angol unitáriusok megünnepelték, akiről ugy emlékeztek meg, mint az unitárius vallás egyik szentjéről, s aki atyja volt annak a Drummond William Hamiltonnak, aki a világháború befejezése után legelőször látogatta meg egyházunkat. Ez az unitárius „szent“ az új-testamentum teológiájának és magyarázatának volt nagytudományú és nagy tekintélynek örvendő tanára. Az ó-testamentum és összehasonlító vallástudomány tanára *Dr. Carpenter József Estlin* volt, egy tekintélyes termetű, nagy tudású, széles ismeretekkel, éles ítélőtehetséggel, óriási szorgalommal és anyagi jóléttel is megáldott ember, akinek hatása legtöbb volt a college növendékeire és az angol unitarizmus irodalmára is. A bölcselet tanára *Upton Károly* volt, akit azonban siketsége és akkor már öregedő kora meggátolt abban, hogy életével és műveivel szakmájában mélyebb nyomokat hagyjon. Még volt egy rendkívüli tanár is, *Wicksteed Károly*, liverpooli lelkész, Dr. Butler Sámuel tanítványa és a glasgowi egyetem jelesen végzett növendéke, egy éles eszű, matematikára született elme, aki a társadalmi életben töltött be nagy szerepet, a collegeban a nemzetgazdaságtanból és társadalomtudományból tartott előadásokat, és nyugalomba vonulása után is, amikor már nem volt neki külön szószéke, végigjárta Angliát, hirdelve az ő kedvenc témáját: miért vagyok én unitárius? Ő volt az is, aki életében kétszer tartott beszédet a Britt- és Külföldi Unitárius Társulat évi közgyü-

lésén. Ilyen tanárokkal a Manchester New College méltóképpen vonulhatott be az oxfordi egyetem régi híres kollegiumai közé.

A College áthelyezésének fő célja az volt, hogy növendékei, a leendő unitárius lelkészek, az oxfordi egyetemen szerezhessék meg annak az egyetemi fokozatait, amelyet az angol társadalom akkor a legnagyobb tekintélyűnek tartott, s tart talán még ma is. Aki azt meg tudja szerezni, különösen pedig annak szigorubb és magasabb faját, az már az angol társadalomnak tekintélyes, sőt csaknem kiváltságos tagja lesz. Megszerzésében azonban sok, bár nem legyőzhetetlen, akadály is van. A rendes hallgatónak mindenekelőtt felvételi vizsgát kell tennie. Ennek a vizsgának legtöbb és legnehezebb tárgyai a klasszikus nyelveknek, a görög és latin nyelvnek, alapos és nyelvtanilag is megértett tudása. Aki a középiskolában ehez a tudáshoz hozzá nem jutott, azt az egyetem a felsőbbiskolai tanulásra képesítettnek nem tekinti. Az egyetemi hallgatókat olyanoknak tekintik, mint akik az irodalomnak, a tudományoknak és a művészeteknek a művelésére és továbbfejlesztésére vállalkoznak, és azt hiszik, hogy erre a klasszikus nyelvek, irodalom és történelemismerete elengedhetetlen alap. Ebben a felfogásban valószínűleg nem is állanak távol az igazságtól. Az egyetem hallgatójának tehát mindenekelőtt olyannak kell lennie, akit mi magyarul nem is tudunk megnevezni, az angolok pedig *scholar*-nak neveznek, aki a multnak társadalmi örökségét már átvette, s annak szellemi, értelmi, érzelmi, akarati és ítélő-tehetségi részét már magáévá tette. Enélkül a feltétel nélkül szerintük lehet valaki jó iparos, kereskedő, bankár, gyáros sőt feltaláló és hadvezér is, de nem lehet az angol társadalom eszményi embere, nem lehet »*gentleman*«; nem lehet jó tanító, lelki vezető, bíró vagy törvényhozó. Az angol társadalom eszménye még ma is Gladstone, akit „Grand Old Man“ néven ismert és nevezett mindenki, aki nemcsak egy politikai pártnak a kormányelnöke tudott lenni életében négyszer, hanem tudott küzdeni az egész angol birodalom jólétéért, az írek jogaiért, a bolgárok szabadságáért, a burok elnyomatása ellen, le tudott mondani miniszteri állásáról is, amikor a keleti háború az ő ellenzése mellett kitért, és tudott tanulmányokat írni Homeroszról és a bibliáról is. Az oxfordi egyetemnek és a Manchester Collegének a célja is ilyen lelkületű emberek nevelésében egyesült.

Ennek az eszményi célnak a megvalósítását azonban az élet

nem engedi meg nagyon sok esetben, s az egyetem sok ezer hallgatójából nem lesz mindenki Gladstonná, sőt sok még gentlemanná sem. A Manchester College növendékei, vagyis azok az unitárius ifjak, akik lelkeszi pályára akarnak menni, sok esetben nem kapták meg azt a középiskolai előképzettséget, amelyet az egyetem felvételi vizsgája megkövetel, s amelyet a magyar középiskolai tanterv is az érettségi vizsgát tett ifjaktól megkivánt. Ezért a növendékek egy része meg sem kísérelti azt, hogy az egyetemi fokozatot, a mi nyelvünkön az oklevelet, megnyerje, vagy ha még meg is kísérelte, az sok esetben nem sikerült. Így az unitárius és a nem unitárius többi college hallgatói között is heterogén elemek vannak együtt, ami a kollegiumi élet összhangját, a tanuló társi meghitt barátság kifejlődését, nagymértékben zavarja ugyan, de a versenyt és az ambíciót az egyéneken emeli is. A heterogenitást nagyban előmozdítja az oxfordi diákok között a felekezeti, a nemzeti és a társadalmi osztálykülömbőség is. Vannak ott tiz, húsz, esetleg ötven különböző vallásfelekezethez vagy nemzethez tartozó ifjak, közöttük skótok, welshek, irek, zsidók, törökök, négerok, japánok, kínaiak, indiánok, oroszok, franciák, csehek, románok, magyarok, szerbek, tótok. És vannak hercegek, lordok, milliomosok, miniszterek és maharadzsa és szegény emberek gyermekei is. Összeférhetnek-e ezek egymással?

Érdekes kép maga a város is, amely tulajdonképpen nem is egyéb csak az egyetem és az azzal kapcsolatos college-ok és intézmények. Vannak ott sok százéves, megfeketedett épületek és új építési remekok. Negyven-ötven kollégiumnak bennlakási épületei, tantermei, könyvtárai, külön diplomai vagy kápolnái, kisebb-nagyobb terjedelmű, szépen gondozott kertjei, sporttelepei, esetleg olyan angol kertje, amely sétatér is, és amelyben szelid őzek legelnek. Tenisz, football, golfozás, csónakázás és a Themze partjánál a folyóra épített uszódházak mind érdekes látnivalók, amelyeket nemcsak az angolok, hanem a külföldiek, sőt az öt földrész útasai is mind megbámulnak. Legérdekesebb a város képe minden esztendőben két alkalommal. Egyik alkalom az, amikor az oxfordi és a cambridgei egyetem evezősversenye van a Themze folyón. A másik alkalom az egyetem évváró-ünnepe, amelyen az egyetem diszdoktorainak az okleveleit is kiadják. Az idegenek ezrei érkeznek ez alkalmakra a városba. Nemcsak érdekelt szülők és hozzátartozói, hanem külföldiek és más világrészbéliak is a maguk érdekes kosztümeikben és diszruháikban

és férjhezmeni vagy csak táncolni vágyó leányai a legelőkelőbb angol társadalomnak, mert ilyenkor bál is szokott lenni. Különösen az évváró nagy ünnep Oxfordon. Az angol gazdagság, fényűzés, szépség és mind az, amit az angol előkelő társadalom egyházi, tudományos és irodalmi élete felmutathat, ott akkor meglátható, mint egy kiállításon, és mégsem hivatalos, hanem annál sokkal megkapóbb alakjában. Az én időmben éppen a nagy afrikai utazót Stanleyt avatták diszdoktorrá, aki akkor adta volt ki nagy könyvét a leg-sötétebb Afrikáról, amelyet azután sok nyelvre lefordítottak, még magyarra is. Az avatásnak, amely természetesen latin nyelven történt, legkomolyabb pillanatában a kétezeret is meghaladó tömegből egy tanuló odakiáltotta: *Da you understand it, Stanley? Magyarul: Érted-e Stanley? S ennek a közbeszólásnak sokkal nagyobb hatása volt az egész közönségre, mint az ünnepély bármelyik pontjának, s aki jelen volt azon, azt a jelenetet sohasem felejtette el.*

Az egyes college-ok történetéről, nagy embereiről, mozgalmairól és harcairól sok érdekest lehetne elmondani, amelyek az egyetem és az angol társadalom jellemét is feltűnően előnkbe állítják. Érdekes volna megismerni a világhírű Bodleianlibrary-t, a botanikus kertet, az Ashmolean Muzeumot, az Indian Institute-ot, Tayler Institution-t, University Gallerie-t és különösen az Oxford Union Society-t, a mi nyelvünkön az egyetemi hallgatók körét, amely a leendő angol parlamenti tagok előkészítő iskolája. Ez az alkalom azonban még csak arra nyújt időt, hogy a Manchester College belső életére vessünk egy futó pillantást, ami minket most közelebről érdekel.

Ez a belső élet természetszerűleg nagyban különbözik a mi belső életünktől. A College hallgatói 1889-től 1893-ig az egyetem engedélyezett magánlakásaiban laktak künn a városban. Egy tanulóknak egy dolgozó- és egy hálószobája volt, és lakásunkon is kosztoltunk. Innen jártunk az előadásokra az egyetem egyenruhájában, a „cap and gown“-ban, amelyet esti hat óra után is viselnie kell minden hallgatóknak, ha lakását elhagyja. Ez az egyenruhaviselés a legjobb fegyelmi eszköz az egyetem hallgatói számára. Ott a hallgatóknak sokkal több joguk és sokkal több kötelességük van, mint nálunk. Több a beléjük helyezett bizalom és több a nekik megadott szabadság is. A hallgatókat még arra sem kötelezik, hogy hús vagy harminc heti órán kötelességszerűen jelen legyenek, sőt arra sem, hogy mindenik tanár előadásait hallgassák, azok mindenikéből

kollokváljanak és vizsgát tegyenek. A tanulók válogathatnak az előadások hallgatásában szükségüknek, hajlamaiknak, tehetségüknek és érdeklődésüknek megfelelőleg; de hogy munkásságuknak eredménye legyen, azt megkívánják. Még a vasárnapi templombamenés sem kötelező, de hogy a szorgalmi idő vasárnapjainak legalább felerészén ott legyenek az istentiszteleten, azt szigorúan ellenőrzik. Így alkalmat adnak arra, hogy a más felekezeti neves szónokokat is a tanulók meghallgathassák. S mondhatom, hogy a Manchester College minden növendéke ott volt minden vasárnap egy, sőt két istentiszteleten is, ha valami komolyabb dolog ebben meg nem akadályozta.

Hétköznapokon a hallgatók félkilenc órakor résztvesznek egy reggeli istentiszteleten, amelyet sorrendben egy tanár vagy tanuló vezet, s amely egy bibliai rész felolvasásából és egy imából áll. Kilenc órakor kezdődik az előadás, de rendszeren csak kettő vagy három egy délelőtt. A délutáni idő szabad, és azt Oxfordon az ifjuság a különböző sportok művelésére s ha egyébre nem, legalább egy-két óráig tartó sétára használja fel. Öt vagy hat órakor igen sokszor tart némely tanár rendes vagy rendkívüli előadásokat is, amelyeket csak azok hallgatnak meg, akik akarják. Ezek azonban a leglátogatottabb nyilvános előadások, amelyekre a hallgatók nem is kapnak mindig helyet. Ilyenek voltak annakidejében Green nevű bölcsészeti tanárnak, a hegeli filozófia nagynevű tanárának, Müller Miksának, a nyelvtudomány és a keleti vallásos irodalom világhírű művelőjének és Tylor Edwardnak az anthropologia tanárának, az ősvallás és primitív kultúra nagy kutatójának előadásai.

A tanév a Manchester College-ban is az egyetem úgynevezett Term-jeihez, vagyis határidőihez alkalmazkodik, és tulajdonképpen csak háromszor hat hétre, vagyis tizenhét hétre terjed. Az év harminchéte tehát vakáció. Ez a sok szabadidő azonban sem a tanulók, sem a tanárok számára nem a téletlenségre van adva, hanem a tanulásra, az önművelésre. A tanuló akkor készül vizsgáira, a tanár előadásaira, tanulmányai bővítésére, azok eredményeinek összefoglalására és kiadására. Magamon és tanuló társaimon is azt tapasztaltam, hogy a szünidők sokkal több építő munkát végeztek rajtunk és bennünk, mint az előadások hallgatása. Mindenki a szünidők alatt szerezte meg azt, amit akart, és amit fel akart mutatni. Nyelvek tanulása, tanulmányok, pályamunkák, egyházi beszédek írása

és szemináriumi előadások kidolgozása nagyrészen mind a szünidőkön történt. Sajnos, hogy ezek a mi körülményeink között nem történhetnek meg ilyen módon. Nálunk ugyanis nincsenek kiadva megfelelő szakkönyvek, amelyekből a tanulók a vizsgáikhoz szükséges ismereteket megszerezhetnék, és nyelvtudásuk sem elegendő ahhoz, hogy angol, német vagy francia nyelvű könyveket olvashassanak. Az angoloknál könyvet bőven és könnyen kaphatnak, akik tanulni óhajtanak, akár könyvtárakból, akár magánosoktól, akár könyvárusoktól. Három évi otlétem alatt például a Manchester College-ban az egyháztörténelemből egyetlen előadás sem volt, hanem Dr. Carpenter minden évben kijelölt három vagy négy könyvet és azokból megvizsgáztatott. A vizsgára feladott 15—20 tételt, és azokra írásban adtunk feleleteket, ki amilyent tudott, és az eredményt ő pontokban állapította meg elbírálása alapján. A londoni egyetem ma sem tanító intézet, hanem csak vizsgáztató intézmény.

A tanárok heti óráinak száma alig három vagy négy, amelyekhez még hozzájárulhat egy-két rendkívüli vagy szemináriumi óra is, amelyek sokkal építőbbek is a hallgatókra, mint a rendes előadások. Különösen a szemináriumi órák, amelyeket a tanulók tartanak, és azok is bírálják meg, igen építő hatásúak. A tanárok s ezekből ismerik meg leginkább tanítványaik szellemi erejét és lelkületét, tudását, ítélőtehetségét, valamint stílusát és irodalmi készségét is. Ezeket számos és érdekes tárgy kerül megvitatásra, amelyekben a tanulók is mind aktív szereplők.

A másik nagy értékű munka a college-ban a magántanulmányokon alapult értekezések és pályamunkák írása volt. Aki ezekben kitudt, nemcsak elismerést, hanem a legtöbbször jutalmat is kapott, s még az a kitudtetés is érte, hogy művét vagy annak csak részletét a college egész bizottsága előtt felolvasta. A szóbeli vizsga tulajdonképpen csak ebből is állott, míg a többi vizsga csak írásbeli volt.

A kilencvenes évek elején az új-testamentumi teológia legfontosabb kérdése a szinoptikus evangéliumok kérdése volt. Dr. Drummond is erről tanított egy egész éven át az ő nagy tudásával és éles kritikájával. Mások is és én is irtunk erről neki értekezéseket. Én például azt próbáltam meg, hogy vajjon a szinoptikus evangéliumokban előforduló ó-testamentumi idézetek nem vetnek-e valami új világosságot arra a félszázadon át vitatott kérdésre, hogy az első

három evangélium közül melyik a legeredetibb, s melyiket és hogy ismerte és használta fel a más két evangélium írója. Értekezésemben arra az eredményre jutottam, hogy a második evangélium idézeteit a másik két író is felhasználta és pedig nagyon hiven, míg a másik két evangélium külön idézetei eltérők egymástól és későbbi időre mutatnak. A bírálatnál Dr. Drummond nemcsak elismeréssel volt a gondolat és a kidolgozás iránt, hanem azt is elmondotta, hogy ez a gondolat előtte is új volt, és a kérdésnek erről az oldalról való megvizsgálását még sehol nem látta. Az évvégi szóbelin felolvastatta velem értekezésem megállapításait és a bizottság öt font jutalomban részesített. Ezt hallgatóink okulására mondtam el. És még azt is hozzátehetem, hogy a bírálat után én nem voltam többé egy balkáni vagy keleti ifju sem tanuló társaim sem tanáraink előtt, sem „wilde hungarian beast“, amint Shakespeare szavait azelőtt tréfásan használták, hanem tekintélyem megnőtt mindazok előtt, akik erről értesültek. Tán ennek köszönhetem leginkább azt a szeretetet, amelyet én tanuló társaim és tanáraink részéről Angliában három év alatt élveztem, és azt az értékes emlékbükköt, amelyet azok nekem elbúcsúzásomkor ajándékoztak, s amelyet még ma is gyakran nagy örömmel nézek meg.

Még csak azokról a tanuló társaimról emlékezem meg ez alkalommal, akik élet pályáikon nagyobb sikert értek el. Ilyen például Dr. Dawes Hicks, ma is élő filozófus és író, londoni egyetemi tanár. Ilyen Dr. Mellone Sydney Herbert a Britt- és Külföldi Unitárius Társaság volt titkára, filozófiai és teológiai író. Ilyen Whetheral János Henrik, a Manchester College jelenlegi igazgatója és Whitaker William knotsfordi lelkész és a manchesteri Unitarian College jelenlegi előadó tanára, akiknek mindenike nemcsak a Manchester Collegeban, hanem [az egyetemen is okleveleket szerzett.

Gálfi Lőrinc.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Dávid Ferenc lelkének számos vonása kétségbevonhatatlanul bizonyította eddig is, hogy tisztán a vallásos ember típusához tartozott, de lelkének még egy titkos kamrája zárva áll. Viszonya a hatalomhoz, az elsőségérzéshez nincs tisztázva. Nyissunk be ide is, hadd lássuk az itt feltáruló új és sajtáságos csodákat.

A vallásos hősöknek közös tulajdonságuk, hogy magukat kegyelembe fogadottaknak, világosan látóknak érzik s éppen ezért kötelességüknek tartják, hogy embertársaikért, akik rendesen kevesebb ajándékkal bírnak, a végletekig harcoljanak. A karizmatikus ajándékokat a vallásos hősök nem „élvezik“, hanem azok számukra harcot jelentenek, amelyben ők mint vezérek, leghamarabb veszthetik el még földi életüket is. De a küzdelmet mégis folytatják, mert erre kötelezi őket az elsőség, amely nekik fogságot, értékeszményeikkel szemben roppant lekötelezettséget jelent.

Dávid Ferenc éppenny, mint az összes elhívott lelki vezérek magát az isteni igazság bajnokának érezte, nem pedig a saját gondolataiért küzdő férfiúnak. Ezért sohasem magáról beszél, hanem Isten munkájáról, ha nehéz küzdelmeiről emlékezik. „Szokás a világban, hogy valamikor Isten az ő igéje tisztítását elkezdi, szidalmaztassék igazsága. A próféták, Krisztus és az apostolok ellen is afféle kiáltás volt, hogy a békesség és egyenesség megrontói, am azok okát Krisztus szent Jánosnál a 3. részben, nem az ő igéiben, de inkább az emberekben lenni állítja, midőn így szól: A világosság a világra jött, de az emberek inkább szerették a sötétséget... Az igazság most sem megy elő háborúság nélkül, mert a sötétség gyermekei fogvatartják a hitetleneket s mindjárt feltámadnak, ha az igazsággal annak országát kezdik ostromozni.“¹ De hiába az ellenfél rontása, mert Dávid meg van győződve, hogy ő az Isten igazi baj-

¹ Dávid F.: Rövid Utmutatás. Idézi Jakob E.: i. m. 100 l.